

В. С. Лозицький

АРХІВ НАДЗВИЧАЙНОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР У БЕРНІ ЗА 1918-1926 РР. ПЕРЕДАНО В УКРАЇНУ

У останні роки набуває все більшого розмаху діяльність українських архівістів щодо повернення на Батьківщину належних їй архівних фондів і документів. Продовжується пошукова робота, по крихтах збираються найменші відомості про розпорошені по світу архівні документи українського походження. У цьому допомагають не лише українська діаспора та посольства України, а й окремі іноземні громадяни. Успішній діяльності в зазначеному напрямку сприяє зважена й прогнозована політика нашої держави на міжнародній арені, тверде бажання українського народу відстояти свою незалежність, що викликає за кордоном розуміння й симпатію, є важливим чинником на користь співпраці України з іншими державами в галузі повернення архівних документів і обміну їх копіями.

Переконливим свідченням важливості участі й допомоги іноземних громадян у заходах щодо повернення українських документів, що знаходяться за кордоном, стали події другої половини 90-х рр., які, без перебільшення, мають непересічне значення для культурного і суспільного життя України. Так, у 1996 р. за сприяння Міністерства закордонних справ Канади, Надзвичайного і Повноважного Посла Канади в Україні К. Вестдала, працівників цього посольства Р. Ващука та І. Царькової, Національного архівіста Канади Ж.-П. Валло нашій державі було передано великий архів Державного Центру УНР в екзилі. Ці документи поповнили Національний архівний фонд України, значно збагатили наші уявлення про життя й діяльність української еміграції¹.

До свідчень такої співпраці слід віднести й акцію, що відбулася 17 березня 1999 р. у Федеральному архіві Швейцарії, активним учасником котрої, як і попередньої, був автор цих рядків: урочисту передачу Україні архіву Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918-1926 рр.

Беручи до уваги, що в українській історіографії ще й до цього часу не повною мірою висвітлено надзвичайно важливі й багато в чому драматичні події діяльності УНР на міжнародній арені, основна причина чого - недостатня джерельна база та її розпорошеність, отримані архівні документи, безсумнівно, становлять виняткову цінність для вивчення дипломатичної історії революції, поповнення наявних фондів наших архівів з даної проблематики. До того ж, ці матеріали відбивають напружену працю українських дипломатів тих часів, які намагалися максимально використати історичний шанс, що був наданий Україні підписанням Берестейської мирної угоди.

Як відомо, не всі провідні держави світу навіть після підписання Берестейської мирної угоди визнали самостійність України. Документи свідчать, що намагання українських дипломатів встановити контакти, зокрема, з країнами Антанти виявили повне нерозуміння ними об'єктивних причин утворення Української Народної Республіки, їх сприйняття України як політичної інтриги свого запеклого й уже переможеного ворога - Німеччини.

Дещо кращим було ставлення до УНР з боку нейтральних країн. Голландія, Данія, Іспанія, Іран, Норвегія, Швейцарія, Швеція вели з Україною переговори про встановлення

дипломатичних відносин, але з її юридичним визнанням не поспішали. Це змушувало Україну активізувати свою зовнішню політичну діяльність. Особливий інтерес для неї представляла Швейцарія з її ліберально-демократичним устроєм, традиційним нейтралітетом у світових конфліктах та географічним розташуванням у Центральній Європі. Крім того, ще за часів царської Росії в Одесі, Харкові та Києві діяли консульства Швейцарської Конфедерації, що відігравало неабияку роль у прихильному ставленні цієї країни до намагань нашого народу здобути незалежність.

Проте позиція провідних держав світу не могла не відбитися на зовнішньополітичному курсі тих країн, які з симпатією ставилися до України. Це позначалося на статусі українських дипломатичних місій, зокрема і в Швейцарії. Парламент цієї країни 1918 р. визнав існування Української дипломатичної місії в Берні, але в ранзі "офіційної місії". Дипломатичною мовою це означає, що місія вважалася формально не пов'язаною з урядом УНР, але такою, яка представляла його інтереси у Швейцарії.

Українська дипломатична місія розпочала свою роботу в серпні 1918 р., при гетьмані П. Скоропадському, а з кінця листопада вже представляла інтереси уряду Директорії УНР. Розміщувалася вона в Берні - спочатку на вул. Глюкевені, 4, а з квітня 1925 р. - на Бертольдштрассе, 41. Першим головою української місії став Євген Лукасевич (1871-1929), відомий громадсько-політичний діяч України, один з організаторів медично-санітарної служби УНР та Українського Червоного Хреста, заступник голови Всеукраїнської спілки лікарів, редактор часопису "Українські медичні вісті". Він народився на Галичині в сім'ї священника. Лікарську освіту здобув на початку 1900-х рр. у Цюріху, мав у Швейцарії широке коло друзів та знайомих, що допомогло йому швидко організувати роботу української місії, видання змістовного інформаційного збірника під назвою "Україна". Проте на цій посаді Є. Лукасевич перебував недовго. На початку вересня 1919 р. він залишив дипломатичну роботу і виїхав до Польщі, де помер у 1929 році.

Наступником Є. Лукасевича у Берні став інший досить відомий український громадсько-політичний діяч, професійний дипломат, барон Микола Василько, представник роду українських землевласників із Північної Буковини. Майже двадцять років він був депутатом буковинського крайового сейму та австро-угорського парламенту, брав активну участь у переговорах у Бересті-Литовському, став одним із засновників Західно-Української Народної Республіки, її дипломатичним представником в Австрії. Наприкінці 1919 р., після приходу до влади Директорії, М. Василько був призначений послом УНР у Швейцарії в ранзі міністра. У цьому зв'язку слід наголосити, що жоден із послів УНР в інших державах не мав такого рангу. Отже, це - переконливе свідчення великого значення, якого надавав уряд УНР дипломатичній місії у Швейцарській Конфедерації. Вона, фактично, була центральною, або надзвичайною, місією в Європі. Саме через неї відбувалось фінансування інших місій у країнах Європи, сюди надходила інформація з багатьох посольств України про внутрішнє і зовнішнє становище в певних країнах. М. Василько перебував на посаді голови української дипломатичної місії до серпня 1923 р., після чого був переведений послом до Німеччини, де згодом (1924 р.) помер.

Від цього часу українська дипломатична місія у Швейцарії почала втрачати свою особливу роль у Центральній Європі. Після М. Василька уряд УНР вже не призначав до Берну нового посла. До ліквідації місії у 1926 р. обов'язки її керівника виконував Генеральний консул Зенон Курбас. Власне, завдяки йому до нас дійшли безцінні документи того періоду, про існування яких українські архівісти довідалися лише в 1998 р.

Історія ж цього фонду є такою. Після Генуезької міжнародної конференції з економічних і фінансових питань провідні країни світу почали встановлювати дипломатичні відносини з РСФРР. Уряд УНР зазнав політичного й фінансового краху. У цій ситуації почали закриватися українські дипломатичні представництва, що діяли в різних країнах світу. Припинила свою роботу й Надзвичайна дипломатична місія у Швейцарії (її дипломати працювали до 1926 р.). Перед Генеральним консулом З. Курбасом, який залишав місію останнім, постало питання: як розпорядитися архівом? Він звернувся до юриста Ернета фон Бергена, швейцарського громадянина, який у листопаді 1921 р. запропонував нашій місії свою юридичну підтримку, з проханням взяти документи на зберігання. Відтоді архів Надзвичайної дипломатичної місії зберігався в сім'ї Бергенів, і лише в січні 1969 р. син Е. Бергена звернувся до Федерального архіву Швейцарії з пропозицією прийняти на зберігання архів української дипломатичної місії. Передача фонду відбулася у два етапи: 21 лютого та 2 липня 1969 р.

Швейцарські колеги, взявши фонд на облік, провели попередню роботу з його упорядкування. Його внесли до довідника по фондах Швейцарського федерального архіву.

Проте, фонд Надзвичайної дипломатичної місії УНР лишався маловідомим, ним не користувалися дослідники. І лише 1997 р., при підготовці виставки документів і публікацій до 5-ї річниці встановлення дипломатичних відносин між Україною та Швейцарією, дуаен консульського корпусу, Почесний Генеральний Консул України у Швейцарії Агатон Ерні, який активно допомагав у її організації, звернув увагу на існування у Федеральному архіві фонду української місії в Берні 1918-1926 рр. З цього часу, власне, і розпочався процес переговорів зі швейцарськими властями та архівістами щодо повернення в Україну документів дипломатичної місії.

Інформація про наявність у Федеральному архіві Швейцарії українських архівних документів надійшла до Головархіву України у 1998 р. У телефонній розмові автора цих рядків з Надзвичайним і Повноважним Послом України у Швейцарії Н. Ковальською була досягнута домовленість про направлення Головархівом листа на ім'я директора Федерального архіву професора Кристофера Графа з проханням розглянути можливість передання згаданих документів в Україну. Доречно сказати, що ми познайомилися з К. Графом ще в Пекіні, на XIII Міжнародному конгресі архівів, а дружні стосунки зав'язалися у Шанхаї, де у вересні 1996 р. проходили засідання Виконкому МРА. Наші зустрічі супроводжувалися розмовами про Україну, її історію та сучасний стан, структуру нашої архівної системи, а також про актуальні проблеми міжнародного архівного співробітництва.

Наприкінці вересня 1998 р. Головархів України надіслав відповідного листа до Федерального архіву Швейцарії. Протягом кількох місяців тривали інтенсивні телефонні переговори, листування зі швейцарськими колегами та працівниками посольства. Нарешті в листопаді надійшов очікуваний лист від Кристофера Графа, який наводиться тут з невеликими скороченнями.

13 листопада 1998 р.

Шановний пане Лозицький!

У відповідь на Ваш факс від кінця вересня 1998 р. я із задоволенням повідомляю Вам, що Швейцарський федеральний архів дійсно має на депозиті архів Української дипломатичної місії у Швейцарії від 1917 по 1927 рр., який налічує понад 2,3 погонних

метрів документів, де багато відомостей про Україну, а також адміністративних документів. Цей архів зберігався у приватної особи у Швейцарії і переданий Федеральному архіву 1969 року.

Вони були в поганому стані на момент отримання. Я реставрував та змікрофільмував їх, готуючи наступну передачу до Ваших архівів. Керуючись Кодексом Деонтології МРА стосовно поняття "реституції на батьківщині ну", я з радістю інформую Вас, що Швейцарський федеральний архів передасть Вам оригінальні документи та їх мікрофільми. На жаль, кілька справ настільки пошкоджені, що було неможливо змікрофільмувати їх, не знищивши документів.

Швейцарський федеральний архів залишить у себе копії мікрофільмів документів та примірники друкованих матеріалів у випадку, якщо їх кілька.

Під час візиту пані Ковальської, Посла України у Швейцарії, до Швейцарського федерального архіву 15 жовтня 1998 р. я проінформував її про Ваші пропозиції щодо повернення до її країни документів дипломатичної місії України у Швейцарії. Вона висловила у тому сенсі, що передача потребує певної церемонії і бажає організувати після неї прийом у Посольстві України. Тому було б краще, щоб Ви шляхом переговорів з посольством визначились із датою Вашого візиту, виходячи із запланованої дати цих урочистостей.

Коли Ви будете в Берні, ми зможемо обговорити всі інші питання, які згадуються у Вашому факсі.

Сподіваючись на скору зустріч, залишаюсь щиро Ваш директор Швейцарського федерального архіву, проф. др. К. Граф

Офіційна передача Головархіву України архівних документів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні відбулася 17 березня 1999 р. Після виконання відповідних формальностей у Федеральному архіві Швейцарії мало місце святкове зібрання, учасниками якого були представники урядових установ та бернських кантональних властей, дипломатичного корпусу, акредитованого у Швейцарії, промислових, банківських, наукових та культурних кіл, засобів масової інформації країни. Директор Федерального архіву Кристофер Граф розповів про історію надходження цих документів до очолюваного ним архіву та роботу, проведenu швейцарськими архівістами задля збереженості цих документів. Було наголошено, що лише після розпаду СРСР виникла можливість передати Україні на її прохання цей архів.

З мого боку, керівництву Швейцарської Конфедерації, колегам і передусім Кристоферу Графу була висловлена щира подяка за конкретний вияв підтримки державотворчих зусиль українського народу і наголошено, що цей акт - після повернення в Україну архіву Державного центру УНР в екзилі - став другою важливою акцією, що відповідає намаганням України зібрати та активізувати її архівну спадщину, розпорошену по різних державах світу.

Посол України у Швейцарії Ніна Ковальська, яка доклала багато зусиль для повернення цього архіву, звертаючись до присутніх, підкреслила: вивчення матеріалів, що складають архів дипломатичного представництва УНР у Швейцарії, безсумнівно, значною мірою сприятиме процесу об'єктивного відтворення багатостраждальної історії українського

народу, який протягом віків самовіддано відстоював своє право на свободу та самовизначення. Вона висловила сподівання, що узагальнення результатів цих досліджень збагатить обидві сторони новими знаннями та кращим взаєморозумінням.

Ніна Ковальська вручила відзнаку Президента України - орден "За заслуги" III ступеня Почесному Генеральному консулу України, громадянину Швейцарії Агатону Ерні, який, вивчаючи історичні засади українсько-швейцарських відносин, розшукав у фондах Федерального архіву Швейцарії документи української місії та всіляко сприяв їх передачі в Україну.

На урочистому зібранні виступили також Почесний Генеральний консул України в Швейцарії А. Ерні та представник Міністерства закордонних справ Швейцарії С. Гамма, які висловили щире бажання розширювати й зміцнювати дружбу і взаєморозуміння між нашими державами.

Слід підкреслити, що церемонія передачі архіву широко висвітлювалася засобами масової інформації Швейцарії, мала певний резонанс серед дипломатичних представництв, акредитованих у цій країні, про що свідчила присутність у Федеральному архіві послів майже 30 держав.

Усі документи архіву Надзвичайної дипломатичної місії, а також мікрофільмокопії на них передано Центральному державному архіву вищих органів влади і управління України. Зараз здійснюється їх науково-технічне опрацювання, після чого один примірник опису фонду, згідно із домовленістю з К. Графом, буде передано Федеральному архіву Швейцарії.

На жаль, не всі документи української місії в Берні збереглися в її архіві. Певну їх частину вивіз Є. Лукасевич, після звільнення з посади голови місії, доля решти документів невідома. Проте, навіть ті матеріали, що збереглися, а це 28 тек, безсумнівно, становлять важливе джерело для дослідження історії України, адже архів місії насичений передусім документами інформаційно-аналітичного змісту щодо політики європейських держав стосовно УНР, містить відомості про економічне, політичне та військове становище України, а також інших держав, зокрема Радянського Союзу, Латвії, Польщі, про роботу Паризької мирної конференції і т. п.

В архіві відклалися також оригінальні документи тогочасних вищих керівників УНР - Симона Петлюри, Ісаака Мазепи. Численні матеріали зовнішньополітичного відомства підписані, зокрема, міністрами Андрієм Ніковським та Андрієм Ливицьким, висвітлюють діяльність визначних українських дипломатів - Миколи Василька, Михайла Порша, Івана Чопівського та ін.

Поряд із цим, фонд дає уявлення про щоденні проблеми дипломатичної місії в Берні - оплату службових приміщень, організацію консульства в Цюріху, виплату заробітної платні, розв'язання питань дипломатичного визнання, вишукування коштів та ін. А документи про видачу паспортів проливають світло на долю українських громадян, які опинилися в еміграції і завдяки зусиллям працівників місії знаходили притулок у країнах Європи та Америки. Тобто до Національного архівного фонду увійшла одна з його складових частин.

Під час мого короткого перебування у Швейцарії відбулося багато зустрічей з колегами, науковцями, представниками федеральних властей. Зокрема, запам'яталася розмова з керівником історичної служби Федерального департаменту із закордонних справ, послом

Ж. Мартеном та її співробітниками доктор К. Альтерматтом. Вони розповіли, що основне завдання служби - дослідження зв'язків швейцарських банків із гітлерівським режимом у Німеччині щодо так званого "нацистського золота". В результаті величезної роботи, здійсненої співробітниками цього підрозділу з вивчення архівів, американським євреям перераховано 1,3 млрд. доларів компенсації.

Ж. Мартен та А. Ерні, який теж брав участь у розмові, показали комплект багатотомного корпусного видання "Дипломатичні документи Швейцарії". Цей унікальний збірник документів охоплює період швейцарської дипломатичної історії від 1848 р. до кінця Другої світової війни (1945 р.), і вже став бібліографічною рідкістю. Було відзначено, що вишукуватиметься можливість подарувати Україні зазначене зібрання документів. І дійсно, 14 травня 1999 р. Надзвичайний і Повноважний Посол Швейцарської Конфедерації в Україні Сільвія Паулі під час відвідання Головархіву передала державній архівній службі цінний дарунок МЗС Швейцарії - комплект цього багатотомного видання, що є на сьогодні єдиним в Україні і зберігається в Науково-довідковій бібліотеці центральних державних архівів.

Хочеться сподіватися, що з часом Україна отримає й чимало інших належних їй архівних документів, що перебувають у архівосховищах інших держав. Тому не декларативне, а практичне втілення основоположних у реституційних процесах принципів територіальної належності та провенієнції канадськими і швейцарськими колегами, державними структурами цих країн заслуговують на всіляку підтримку і наслідування.

¹ Див.: Архіви України. - 1996. - № 4-6. - С. 11-13.